

Brangios buvo tos dienos...

Vytauto Vitkausko vaikystės pėdsakais

Brangios buvo tos dienos...

Vytauto Vitkausko nuotrauka, užrašyta klasės draugei Janytei (Janinai Micevičiūtei, vėliau Kazakaitienei).
Kuršėnai, 1953 m.

Prisimindami 2012 m. vasarį į Amžinybę iškeliavusį kalbininką VYTAUTĄ VITKAUSKĄ, spausdiname pluoštelį jo vaikystės draugų ir brolio Algio Vitkausko atsiminimų, užrašytų praėjusių vasarą Kuršėnuose. Kalbininkas čia vadinamas ne Vytautu, bet Antanu, kaip buvo įpratę artimieji. Atsiminimų nuotrupas stengtasi pateikti autentiškai. Laužtiniuose skliaustuose – rengėjo pastabos ir papildymai. Už nuotraukas (čia jos skelbiamos pirmą kartą) dėkojame jas išsaugojusiai ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynei saugoti atidavusiai Janinai Kazakaitienei.

Kuršėnuose ošė stipri drungna vasaros liūtis, vėjas kliusteldavo lietaus bangtus į vienišų praeivių veidus, maldos namų čerpėmis, gatvės grindiniu, miestiečių daržais kliokė upeliukais į Ventą kone Daukanto senovės girių vandenu sriautai, tik ne tūkstantmečius ąžuolų kamienus vokdami, o kuršėniškių slėnesnius podėlius semdami...

Klaidus tokioj liūty atvykėlio kelias. Permerktas Lauryno Ivinskio kapas po siūruojančiais klevais, tolėliau – lietaus stygų čaižomas didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ atsakomojo redaktoriaus Vytauto Antano Vitkausko veik užbaigtas antkapis ant jo paties senelių kapo senosiose gimtųjų Kuršėnų kapinėse...

Taip jau yra, kad žemiškasis takas nuo lopšio kūną nuveda žemelės prieglobstin, ir žmogus tampa atsiminimu sielai stojus prieš Kūrėjo teismą. Kai lieka tik keli suprantami ir apčiuopiami dalykai: žemės tarpsnį nugyvenusio darbai bei atsiminimai tų, kas jį pažinojo. Išlieka padėka Dievui, kad didis, paprastas ir geras, dosniom tėviškom rankom ir ātvira širdim žmogus buvo mums siųstas atrasti, sukaupti esmingiausio turto – gimtosios kalbos, tapatybės pagrindų, patarti, teikti šviesos ir džiaugsmo. Lieka netekties šalta gėla, tačiau šioji ilgainiui blėsta, kai žemiškojo gyvenimo kely galinė ir tavo artimam žmogui tašką parašo, kai ir pats supranti, kad kada nors teks apyskaitą pateikti.

Daug svarbių ir pamatinių darbų Tėviškei ir Tėvynei nuveikė tarmėtyrininkas, žodyninkas, teatrologas, tautos švietėjas, didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ Karalius, kaip jį yra pavadinęs kolega Antanas Balašaitis, Vytautas Antanas Vitkauskas.

O kur pradžia, jei žemiškų žingsnių aidas jau anapus Didžiosios uždangos?

Kitąryt Kuršėnus kaitino liepos saulė, kilo garas... Pakalbinti kuršėniškiai atsiminimais skriejo į neramios vaikystės dienas...¹ Brangias dienas...

Va čia šit yra jo namas. Dabar parodysu, – pradeda pasakoti vaikystės draugė Danutė (dokumenteuose Donata Reimerytė–Ivanavičienė), ir rodo išlikusį žalią medinį triobesį. – *Daugiau mūsų čia* [Lauryno Ivinskio gatvėje] *augo, būrys toks. Čia jo senelių namas, paskiau ir mama jo gyveno vaikus augindama, kol jis išėjo į mokslus, įstojo į Universitetą. Va čia šit – žalias namas. Ir viskas čia priklausė Vitkauskams. O dar toliau* [parodo į vaikų darželio pastato kampą] *puodinė tokia buvo. Po karo žmonės ją griovė, plytas nešė ir išnešiojo. Jie gerai* [prieš sovietų okupaciją] *gyveno. O taip tai vaikas anas mokė, skurdžiai labai gyveno. Labai sunkiai, – atvažiuodavo: kelnės sudriskusios, nuplyšusios, mažai tegaudavo algos. Mama pas jį Vilniuje buvo ilgam išvažiavusi gyventi, o paskiau gyveno pas brolių Algį, kuris savo namus pasistatė. Alga maža, – paskiau anam padidėjo, Sąjūdžio laikais. Ans sakydavo: „Dirbu, bet nieko tos algos negaunu.“ Atvažiuodavo pas brolių (su seseria mažai tebedravo) ir pas mane apsilankydavo. Visą laiką mes su juo bendravom: buvo jo penkiasdešimtmetis – kvietė, atvažiavęs į septyniasdešimtmetį kvietė. Žodžiu, labai jau mes su juo bendravom. Jis gimė tame juodame prosenelių name², kuriame po vestuvių gyveno jo tėvai. Ir jo seneliai dar gyveno tame pat name. O paskiau [užėjus sovietams] *Juodąjį namą nugriovė. Gonkos buvo pristatytos ne į gatvės, o į Žaliojo namo pusę. Tai tame name mes vaidinimus rengdavom ten iki išnaktų. Tokių turėjom knygutę. Aš jau ta režisierė būdavau. Ir vaidindavom: patys sugalvodavom. Savo žodžiais. Truputį iš kur kitur paimdavau: taip jau ištaisai nemokėdavom sukurti.**

Aš gimiau ir augau šalia Juodojo namo... ilgas nemažas buvo tas Juodasis namas. Tokia urkštininikė būdavo [takas pakliūti tarp Juodojo ir Danutės namų], tokia urkšinė: (kaži, ar vežimas galėdavo ten įvažiuoti, ar ne?..), kur Antanukas gimė, ten, kol buvo nenugriautas tas Juodasis namas, – ten sueidavom būrys vaikų. Keturiolikos–penkiolikos jau buvau, Antanukas – truputį mažesnis (tai jis ir ramesnis kažkaip būdavo), o mes tai jau vaidinom! Aš jau ta kūrėja! Kurdavau! Vieną kartą mus bevaidinant Angelėlis³ (ir dar kažkas kartu su juo) taip išgąsdino, kad mes išbuvom Juodajam name per naktį; einu rytą padėt mamai karvės milžt, o ta klausia: „Iš kur tu pareini?! – Na, tai repe-

¹ „Kaip viena diena praėjo“, – tokia buvo pokalbio su šešiasdešimtmetį švenčiančiu Vytautu Vitkausku antraštė „Europos lietuvių“ 1995 m. (nr. 48). Pasakė jis kitaip – *Kap vyna dyna praja*, savo ranka priegaidžių ženklais antraštę numargino. Laikraštis, tiesa, ją užrašė bendrine kalba, bet tekste sakiny s liko: „Mano senelė sakydavo „Kap vyna dyna praja“: kaip viena diena praėjo – ką padarei, tą padarei.“

² *Juodojo namo* stovėta prie pat Lauryno Ivinskio gatvės (ikšiolei išlaikiusi smetoniškąjį pavadinimą); dabar tame plote auga jauna obelytė, pamatų – nė žymės. Gatvėje kiek toliau šlama aukštas ažuolas.

³ Išskirtinai besirengdavęs, karoliais besipuošdavęs ir kartais savotiškai besielgdavęs Kuršėnų keistuolis kortininkas, už nedidelius pinigų ateitį žmogui iš kortų spėdavęs.

Dešimtos klasės mokiniai. Vytautas Vitkauskas stovi pirmas iš kairės, pirmą iš dešinės sėdi Janina Micevičiūtė. Kuršėnai, 1952 m. birželio 23 d.

tavom!“ O mano mama (gimusi 1904 m.) pabaigė pirmą pradžios caro valdžiai pasibaigus mokyklą, ir ji mokėsi kartu su Kymantaite („Pinigėliai“!), ir ji man pasakodavo, kad vaidindavusios. Gali būt, kad iš čia tie teatrai. [...]

Vaidinom: Milė (mirus), aš, Zosė, Juozukas toks, miręs yra, Broniukas (miręs jau), daug išmirusių. Gal 12–14 tokių, kur didesni, rinkdavosi. Ir Antanukas taip pat pasimaišydavo, – juk tai reikėdavo ką padėti.

Berniukai sukaldavo tokį langą, jame užuolaidikes iš bintų padarydavau. Staliuką pastatyda-

vom. Kaipgi be dekoracijų! Pakilimo nebuvo: gal negalvojom, gal lentų nebuvo...

Kai aš jau buvau didesnė, šešiolikos metų, su tokiu aštuoniolikos Vytuku buvau pradėjus draugaut. Draugavau su tokia Zose. O ta Zosė gyveno čia, pas Vitkauskus, tame Juodajame name, ir buvo Zofijos [vardinės gegužės mėn. 15 d.]: išeinam Zofiją pasveikinusiųsios [...] iš Juodojo namo; o ten dvi eglėkės pastatytos! Tai tie berniukai užpyko, kad jų nepaprašė, tai jie pastatė tas eglės prie gonkos (dabar nebėr tos gonkos) ir apkaišiojo šiaudais. Vajėzau! Kad užpykom, kad užpykom! Na, jau galvojam, dabar jiems atkeršysim. Susipyksma! Na, tai susipykom. Vėl noram susigerinti. [Klausia mūsų:] Ką, mergaitės? Karas ar taika? (Antanukas dar nelabai buvo prie tų berniukų). O mes atsikeršydamos... Pagavau varlikę ir geltoną gėlikę įdėjau, laišką parašėm, į geltoną popieriuką suvyniojom, ir tą varlikę įdėjom, ir geltoną gėlikę, ir dilgėlę. O kas mums rūpi! Geltona gėlė – paniekinimas. O varlė? Nežinau. Pagavau, ir tiek. O dilgėlė? Nepagalvojom. Ant tų eglučių šiaudai irgi nieko nereiškia, tik tiek kad šiokias tokias eglės pastatė ir šiaudais apkaišė. Toks paniekinimas. Ir naktį jie tada keršijo, čia irgi buvo paniekinimas. Nieko daugiau negalvojo, kai tuos šiaudus Juozukas Bykauskiukas ir dar vienas kitas [draikė]. [...] Davėm Algiukui [Vitkausko jaunesniajam broliui], kad nuneštų, davėm 20 kapeikų ir nusiuntėm berniukams už tą darbą – eglutes, šiaudais apdraikytas. O Algiukas nunešė ir jiems padavė. Ir tie išvyniojo, varlikė iššoko. O toks Juozukas buvo, labai supyko: „Oi mergos! Rašyt ant mergų! Na, dabar, Vytai! Kurk!“ Apie kiekvieną, o apie mane nerašo. „O kodėl nerašai, kad jau draugauji, tai nerašai! Rašyk!“ O tas Vytautas tai mano berniukas, gražiai parašo i ant manęs, bet čia jau neblogas [ketureilis]: „O Danutė mūs

rimtoji / D[ab?]ar tokį šposą išgalvojo: / Popierin varlę vynioti / Ir berniukam dovanoti.“ O Antanukas nebuvo prie tų berniukų, jis daugiau kažkaip bendraudavo su mumis, mergaitėmis. Su tais berniukais, na, negali sakyti, pažįstamas buvo, viską, bet kad labai bendrautų?.. Jie tokie prašmatnesni, tokie išdykesni buvo. O jis lėtesnis... Žinojom, kad jis gerai mokus mokykloj, viską žinojom...

Dar mažas kai būdavo, atsisėsdavo ant stalo: jis neprimatė. Atsisėsdavo su visom kojom ant stalo ir jis ten kažką makliavadavo, skaitydavo (neleisdavo jam [tėvai] skaityti)... Užsidedavo ar prožektorių, ar teip jau ką, – labai norėjo skaityti. Visai prisikišęs, toks mažyliukas ant stalo. Aš tą prisimenu: ateidavau prie jų: jis vis ant stalo skaitydavo, žiūrinedavo, skaitydavo, bet ant stalo. Didesnis tas stalas būdavo, bet jis čia su visom kojom. Toks mažyliukas buvo... Jau pripratę buvom matyti ten, kur nugriauta [troba], kur mes vaidinom. Visas užlipęs ant stalo...

Tokį jį, prie Žodyno kortelių prikniubusį, siauram tarpely tarp šūsnių prirašytų lapų prie darbo stalo įsispraudusį, prie akademinio Žodyno tomų, tarsi gynybine siena išrikiuotų, prie kartotėkos dėželių pamačiau 1991 m. rudenį Lietuvių kalbos instituto antrojo aukšto Žodynų skyriaus vadovo kabinetė. Pro langą vaizdas vėrėsi į kitą, puošnesnį, Vileišių rūmą ir karietinės namelio (kuriame gyveno Basanavičiaus bibliotekininkas Razmukas) kur ne kur nulakiojusias tamsiai rusvas čerpes. Tą skaitymą, greičiau savotiškai pamaldžią skaitymo būseną, visada prisimenu ir žvelgdamas į paminklą Juozui Balčikonui Panevėžyje prie Senvagės...

O dabar su pirmųjų Vytauto Vitkausko teatrų pirmąja režisierė Danute einame į jo klasės draugės Janinos Kazakaitienės ūkį Kuršėnų paraistėje: namas, sargus šunia skaliuja, žvilga tamsraudonės sultingos žagarvyšnės, žalios vejų kuokštus sušiuvena šiltas gūsis, kaip kirviu nukirsdamas, regis, saulės spindulių stygas, suplasnoja ir, greičiausia, žemaitiškai krūtinišku baritonu sodriai pragysta raibauodegis, puošniomis uodegos dalgėmis plaikstydamosis...

Kai perėjom į suaugusiųjų mokyklą, tai visi dirbom, o Antanukas būdavo mūsų siela. Tos mergos, žinot, tai čia, tai čia: neparuošdavom namų darbų, o jis, man atrodo, dirbo bibliotekoj, ir namų darbai visad būdavo jo padaryta. Ir duodavo nusirašyti, ir padėdavo. Va, Aldonai matematika nesisekdavusi... O jei šventės kokios (žinot, kad neleisdavo švęsti nei Kūčių, nei Kalėdų ar Velykų)... Na, tai susirinkdavom jau pas katrą, pas Aldoną... Ten tokią pirtikę pastatė, ir mergaitės gyvendavo, ir ten būdavo mūsų susirinkims visada. Kalėdas švėsdavo. O Antanuks sakydavo (o – atsiprašau – jis Vytauts, mes Antanu vadinom): „Mergos, šūds balius be kūgelio, atsineškit po mažą bryziuką (visi nuskurdę buvom), atsineškit lašinukų, – išsikepsim kūgelio. Tai bus balius.“ Pas Aldoną sueidavom ir kepdavom kūgelį Skirolaukio gatvėj (ta Aldona dabar Kaune jau gyvena). [...] „Po eglėkės yr trobikė, / Ten gyvena Aldonikė“, – Antanuks taip buvo sukūręs. Susirinkdavom, labai smagiai būdavom.

Vienuoliktos klasės mokiniai. Vytautas Vitkauskas stovi pirmas iš kairės antroje eilėje, greta jo Janina Micevičiūtė. Kuršėnai, 1953 m.

Tas ilgas juodas namas, prie gatvės buvęs, tai mūsų gimtinė, – prisimena Vytauto Vitkausko brolis Algis Vitkauskas. – Kada senelis 1937 m. mirė (o močiutė – 1944 m.), persikėlė į viršų [Žalįjį namą]. Aš jau jame gimiau ir užaugau. Lig 1970 m. ten gyvenom mes. Juodąjį namą greitai po karo nugriovėm (dabar sklypas priklauso dviem, todėl kad negalėjom daug turėti tos kvadratūros. Jau ir ten [Žaliajame name gyvendami] mes buvom vežami. Buožės buvom, nes per

daug tos kvadratūros, galėjai tik 60 m² turėti. Gerai, kad senelio palikims: jau čia kažkaip taip išėjo. Ten šešiolika kart dešimt metrų tas namas Žaliasis. Gražiai buvęs pastatytas, o dabar yra žeme aplinkine apstumdytas. [...] Ten kalnas ir senelio puodinė stovėjo, tai tą kalną išlygino ir aukštai privertė, tokį pylimą padarė, o kelias anksčiau ėjo pro mūsų gonkas į puodinę, ir dar gatvikė buvo. Graži vieta: kalns, o kai pylimą apipylė... Na, rusų laikais nieko negalėjai pasakyti! Darė, ką norėjo!..

Manęs Juodajam name vaidinti nepriimdavo! O vaidintojai ten užtrukdavo ilgai: eidavo jų gąsdyt, kad dar nepareitų namo... Mani į kompaniją nepriimdavo, dar špingaliets buvau. Darydavo bilietus, ten mokama buvo. O aš [tą geltoną vokiuką dičkiamis] nunešiau ir pasakiau: anie privertė mani pasakyti, kad čia varlė... Na, jis [Antanukas] daugiau prie mergaičių: ar klasę šokt, ar ką nors... Prie tokių išdykusių išdykusių nepriimdavo jau...

Davęs skaudiai yra. Sudavęs vienam skaudiai. Vyrai užtarė jį, tai nemušė jo [už tai]. Kažką pasakė Antanui, išnervino aną, tai ir trenkė: turėjo tokį pagalį, o prie jo pritaisytą izoliatorių. Paskiau irgi: apstoj ir apstoj du broliai Vilimukai, tai Antans į pirštinę įsidėjo raktus, – irgi kai truputį užtrenkė, tada jau nebeapstodavo. Apsigindavo⁴ truputuką.

Buvo gabus tam dalykui, mokslams, – vidurinę mokyklą baigė vakarais mokydama-sis: iš aštuntos klasės peršoko į dešimtą (į devintą nėjo visai). Dirbo bibliotekoj, švietimo

⁴ Ir vėliau į kampą varomas truputuką apsigindavo, kad ir kas pristotų: neaiškios „grupės draugų“ ar kokie arogantiški tipai.

skyriuj sąskaitininku kažkokiu tokiu dar prieš [įstodamas į Universitetą]. [...] Bet jis tų popierių dėl pensijos neieškojo. O kad prieš Universitetą dirbo, tai būtų prisidėjęs ir Universitetas prie darbo stažo; aš kiek sakiau, kad važiuotume į Šiaulių archyvą. Būtų suradęs, bet anam nereikėjo. Užteks man, sakė.

Senolė Girkautuos gyveno, paskiau gyveno čia Pavenčiūs, yra Raudėnuos palaidota mūsų babytė. Parvažiuodavo į kaimą [Vytautas Vitkauskas] atostogauti, užrašinėti kalbų: pradėjo labai anksti. Turėjo bibliotekėlę savo: užrašydavo numerius knygų, kartoteką [pildė]. Rinko knygas, viską. Nuo gimnazijos laikų. Parašas beveik nepasikeitęs nuo tada, tik tai čia galūnė – yt ...

... Kokia čia liūtis buvo, jeri jeri!.. Iš rūsio vandenį semiu semiu, o to vandens vis yra ir yra, mat šulny aukštai vanduo pakilęs...

Liūtis nuplauna, liūtis palieka... Prieš metus apgaulingai vasaros vardu prisidengusio mėnesio antroje pusėje griaudingai virpino langus variniai „Kálnai“, rytmečio aušroj bažnyčios lango vitraže vargonams gaudžiant sukosi sniegulės, virš praviro kapo sklaidės artimųjų žodis, aštriai krito antvožan sušalęs molio gurvuolis... „Raganų vestuvės – pasiusus pūga“ (sakoma Nemunėlio Radviliškio parapijoje) šelsta už lango eilutes šias berašant... Jau aišku, didžiai didaus esama Vytauto Antano, darbais ir gyvenimu, ir širdimi. Pasaulinės paralelės savaimė ryškėja su didžiais žmonijos žmonėmis. Žodyno karalius nepajėgė atsigėrėti lietuvių kalbos pamatiniu tekstu (kaip sako Viktorija Daujotytė), tarsi mūsų savasties Šventuoju Raštu, ir Dievas maloningai davė jam sveikatos didžiumą darbų nudirbti Tėvynės labui. O dėkingi mokiniai, draugai, sekėjai knyga, kuri vainikuotų Žodyno karalių, jau rašo, tad netylėkim: kas pažinom Profesorių, papasakokim apie jį.

Eilėraštyje „Filologija“, skirtame Konstantinui Sirvydui, lietuviškosios žodyninkystės *alfai*, Česlovas Milošas rašė:

*Atverčiu žodyną tarsi šaukčiau sielas,
Įkerėtas lapuose į nebylų garsą,
Ir bandau išvelgti jį, kuris mylėjo,
Kad mažiau mane slėgtų mano mirtingumas.*

(vertė Tomas Venclova)

Nejauku būtų, jei Vytautas Vitkauskas taptų šios grandinės *omega*...

Vidmantas Kuprevičius